

Психологічний аналіз спеціальної діяльності персоналу оперативних підрозділів розвідувального органу Міністерства оборони України в контексті визначення провідних професійно важливих якостей

В.Є. Шевченко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті розглянуто результати дослідження професійно важливих якостей персоналу оперативного складу розвідувального органу Міністерства оборони України. Показано, що за своїм змістом діяльність оперативного співробітника різноманітна та багатоаспектна, має евристичний характер і включає реалізацію організаційних, правових, аналітичних, комунікативних дій. Проведене професіографічне дослідження дало змогу сформулювати основні психологічні характеристики діяльності зазначеного контингенту.

В статье рассмотрены результаты исследования профессионально важных качеств персонала оперативного состава разведывательного органа Министерства обороны Украины. Показано, что по своему содержанию деятельность оперативного сотрудника разнообразна и многоаспектна, носит эвристический характер и включает реализацию организационных, правовых, аналитических, коммуникативных действий. Проведенное профессиографическое исследование позволило сформулировать основные психологические характеристики деятельности обозначенного контингента.

The article describes the results of a study of personnel's professionally important qualities of intelligence service of the Ministry of Defense. It is shown that the content of operational activities of staff is diverse and multifaceted, is heuristic in nature and includes the implementation of the organizational, legal, analytical and communicative actions. Conducted research allowed to formulate the basic psychological characteristics of the designated population.

Ключові слова: національна безпека, персонал, розвідувальний орган, професійно важливі якості, професіографія, дослідження

Постановка проблеми

Як молода держава Україна пройшла чималий шлях будівництва та реформування своїх силових структур. Дискусія довкола безпекового простору та його стрижневого елементу – військової організації держави з різною інтенсивністю триває протягом усього періоду її незалежного існування.

Активну участь у полеміці беруть науковці, військові та цивільні експерти, представники політичних і громадських

організацій. Проте єдиного вітчизняного варіанта системи безпеки та моделі військової організації держави (ВОД) не розроблено й досі.

Отже, на думку українських науковців, проблема військової організації держави як одного з головних елементів системи забезпечення військової безпеки України є надзвичайно актуальною і водночас недостатньо вивченою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасна геополітична обстановка у світі, на відміну від часів холодної війни, характеризується непередбачуваністю та швидким зростанням напруженості у кризових районах. А геополітичні зміни відповідним чином обумовили суттєву трансформацію сфери безпеки – зникла біполярна система, зменшилась імовірність повномасштабної війни, набули актуальності регіональні, етнічні та релігійні конфлікти, тероризм, незаконна міграція, торгівля людьми, наркотиками, зброєю та технологіями, виготовлення та розповсюдження зброї масового ураження тощо [1, с. 16-17].

Поява нових загроз, постійне зростання ймовірності та різноманітності їхнього прояву зумовлюють необхідність перегляду всього комплексу проблем збереження миру і стабільності, переосмислення ролі та місця держав, міжнародних організацій, військово-політичних союзів у формуванні адекватних форм і способів реагування на сучасні загрози [2, с. 114-115].

Однак воєнна організація та сектор безпеки України не повною мірою відповідають вимогам сучасності, вони в цілому, їх складові внаслідок не виважених, а іноді й помилкових рішень критично ослаблені та на сьогодні досягли критичної межі можливостей щодо вирішення завдань захисту національних інтересів України. Стан Збройних сил України, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією. Небезпечних масштабів набула багаторічна тенденція зниження військово-технічного потенціалу Збройних сил та інших військових формувань. Потребує прискорення процес реформування діяльності правоохоронних органів, призначених забезпечувати національну безпеку, права і свободи людини. Недостатньо враховується та обставина, що в суспільстві відбувається політична радикалізація, мають місце екстремістські настрої та прояви, що створює загрозу громадському спокою, державному суверенітету і територіальній цілісності України [3, с.25].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Одним із ключових елементів сектору безпеки держави, що безпосередньо відповідає за прогнозування викликів і загроз національній безпеці, є розвідка. В умовах сучасних динамічних змін у геополітичній ситуації та постійної трансформації викликів і загроз надзвичайно зростає значення розвідки в забезпеченні національної безпеки України, і, відповідно, значно зростають вимоги до підвищення ефективності діяльності розвідувальних органів, насамперед щодо здобування упереджувальної розвідувальної інформації та своєчасного надання її політичному керівництву держави для прийняття оптимальних рішень у сфері безпеки, а також для її врахування в процесі стратегічного планування у сфері зовнішньої та внутрішньої політики [1; 2].

У своїй діяльності розвідувальний орган Міністерства оборони України (МОУ) приділяє велику увагу роботі з персоналом. Удосконалення системи підготовки фахівців, їх професійного розвитку у воєнній розвідці передбачається проведення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію вказаних процесів [4, с. 53]. Проте системних ґрунтовних досліджень проблеми психологічного аналізу діяльності персоналу розвідувального органу Міністерства оборони України не проводилося.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розгляд результатів психологічного аналізу діяльності оперативного складу розвідувального органу МОУ в контексті визначення провідних професійно важливих якостей.

Виклад основного матеріалу дослідження

Складність діяльності персоналу оперативного складу розвідувального органу МОУ визначається своїм змістом і додатково посилюється суперечністю та неоднозначністю соціально-економічної, політичної й ідеологічної ситуації в Україні, впливом на військові та спеціальні форму-

вання дестабілізуючих чинників постійного реформування, підвищенням соціальної напруженості в середовищі, загостренням криміногенної ситуації тощо.

Така діяльність відрізняється високим рівнем варіативності, напруженості та нестандартності ситуацій. Нами встановлено, що складність діяльності оперативного співробітника обумовлена:

- специфікою форм і методів оперативної роботи розвідувального органу, загалом, та оперативних підрозділів, зокрема;
- веденням розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності з метою забезпечення захисту інтересів держави.

Проведений нами аналіз професійної діяльності оперативного співробітника розвідувального органу МОУ дає підстав стверджувати, що одним із найбільш значущих у професійному аспекті є її когнітивний компонент.

Для того, щоб у повній мірі досягати мети в оперативній діяльності, оперативні співробітники повинні мати великий інтелектуальний потенціал, уміти працювати на випередження, швидко аналізувати тенденції розвитку оперативної ситуації та прогнозувати можливі загрози безпеці держави. Ці завдання зможуть виконати лише ті оперативники, які матимуть високорозвинену пізнавальну сферу.

Діалектика протидії посягань на державні інтереси вимагає, щоб оперативний склад розвідувального органу МОУ вмів бачити не оболонку явища, а його суть, не застигли схеми, а процеси в розвитку, їх взаємозв'язки та суперечності, умів виявляти хитромудрі механізми протиправної та шпигунсько-підривної діяльності проти України.

У діяльності оперативників розвідувального органу можуть виникати такі моменти, коли хтось із них може опинитися в таких умовах, за яких здійснення фахових обов'язків:

- надзвичайно ускладнене високими ступенями фізичної небезпеки;
- цілком залежить від спроможності та навичок вибрати оптимальну лінію пове-

дінки та домогтися реалізації мети фахової діяльності в критичних умовах.

Крім того, в сучасних умовах до оперативного складу розвідувального органу МОУ висувуються підвищені морально-етичні вимоги, у першу чергу йдеться про його законослухняність, стійкість до корупції, не перевищення службових повноважень тощо. Питання етики в розвідувальній діяльності нині в Україні лише на стадії розроблення, зокрема, Рада національної безпеки і оборони України запропонувала проект Кодексу розвідувальної етики [5].

Теоретичні засади та європейські стандарти етики в різних сферах діяльності набули актуальності в Україні за умов демократичних перетворень. Слабкі акценти на етичні компоненти у функціонуванні правоохоронних органів і спеціальних служб України не сприяють викоріненню в них корупції, утвердженню пріоритетів шанобливого ставлення до людської гідності. Між тим, зусилля щодо привнесення етичних засад у сферу вітчизняного державного управління набувають послідовності, знаходять своє відображення в підходах до реформування державної служби, сектору державної безпеки, сектору розвідки України.

За своєю безперечною метою принципи розвідувальної етики повинні бути спрямовані на ефективне виконання розвідкою своїх функцій, передбачених законодавством на благо громадян і держави, відповідати очікуванням демократичного суспільства, яке в Україні все більш виразно набуває рис громадянського. За суттю в етичних принципах розвідки повинен відображатися синтез базових (деонтологічних) етичних принципів державного службовця (компетентність, відповідальність, сумлінність, чесність), військового (мужність, дисциплінованість, відданість Батьківщині та службовому обов'язку), правоохоронця (професіоналізм, чітка функціональність, непідкупність, відкритість для суспільства), а головне – бути враховані особливості, що притаманні лише розвідувальному середовищу.

Перш за все, це стосується загальноприйнятого в міжнародній практиці ставлення до розвідки як виду діяльності, що потенційно передбачає порушення міжнародних норм і національних законодавств країн, щодо яких спрямовується розвідувальний інтерес. Через ці та інші обставини, виходячи зі специфіки, змісту, форм, методів і засобів діяльності, здійснення розвідувальних функцій пов'язане з множиною етичних дилем. Достатньо, наприклад, зазначити такий рутинний для розвідника морально-етичний аспект поведінки, як легендування. Але особлива делікатність полягає в царині прав і свобод людини, у поєднанні цілеспрямованості в досягненні розвідувальної мети з бережливим ставленням до інтересів та гідності особистості.

Законодавче унормування розвідувальної діяльності забезпечує лише загальні позиції (основоположний рівень етичних норм), оскільки не може охопити все різноманіття, динаміку, непередбаченість, випадковість, що для розвідника скоріше є нормою, ніж нештатною ситуацією. Розвідка – це переважно творчий процес, а до нього можна підходити по-різному, і саме етичні імперативи можуть налаштувати розвідника до ініціативи, креативного мислення, оперативного ризику, самовдосконалення, а також, що дуже важливо для розвідувального середовища, – до розвитку корпоративної співпричетності.

Розвідувальний процес вимагає консолідованих дій, порозуміння та взаємодопомоги, командної гри і загально усвідомлених правил поведінки, які значною мірою спрямовані на формування імунітету проти зради та корупції. Традиції в розвідці зумовлюють принцип корпоративної спадкоємності, ігнорування якого негативно позначається на рівні професійної підготовки розвідників і в цілому – послідовності оперативного процесу. Слід зауважити, що корпоративна етика в розвідці не має нічого спільного з вузько груповою мораллю, яка захищає антисоціальні інтереси. У професіоналів з розвідки немає іншого інтересу, як служіння держа-

ві та народу. Саме вони становлять елітний корпус розвідки, виступають законодавцями та носіями корпоративної етики, патронують молодих колег, залучають їх до основ фахової майстерності. Водночас, корпоративна культура, як багатофакторне явище, відображає не лише внутрішню, а й зовнішню поведінку розвідників і сьогодні вимагає певного цивілізованого типу взаємовідносин як з партнерами, так і з опонентами.

Безумовно, йдеться про тенденції, притаманні лише цивілізованій розвідувальній спільноті, окремі представники якої, можливо, під впливом демократичного суспільства і не виключено – з моральної мотивації, започатковують нові зразки етичної поведінки.

Ураховуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що підвищення ефективності виконання професійних завдань оперативниками безпосередньо пов'язане з розвитком їх пізнавальної сфери. Саме високий розвиток цієї сфери дає змогу оперативнику забезпечити максимальну ефективність і раціональність своєї діяльності при взаємодії з навколишнім світом, або, за іншою термінологією, професійну мобільність [6, с. 168-169].

Головне призначення пізнавальної діяльності в реальному житті індивіда – це допомога в конкретному моменті буття при виборі способу життя. Виділивши для дослідження ту чи іншу реальну діяльність, необхідно мати на увазі й систему реальних життєвих відносин (знань, сенсів, цінностей), тобто пам'ятати про те, що реальна діяльність є компонентом системи діяльностей, сукупність яких і утворює те, що називають «реальною життєдіяльністю». Продукти (результати) пізнавальної діяльності можна фіксувати через динаміку професійного образу світу, складовими якого вони є і через який впливають на можливість постановки і розв'язання нових професійних завдань [7, с. 88].

Будь-який результат пізнавальної діяльності щось змінює в цілісному образі світу професіонала – перебудовує дійсність,

розширює її тощо. Кожен подальший акт професійної діяльності пов'язаний з образом світу. Таким чином, творчі можливості суб'єкта пов'язані з динамікою його образу світу. Це означає, що творчі можливості суб'єкта тісно пов'язані з розвитком тієї підструктури цілісної психологічної системи, яка представляє об'єктивний світ як дійсність, де людина живе і діє.

Творчий характер професійних завдань, що їх вирішують оперативні співробітники розвідувального органу МОУ в процесі оперативно-розвідувальної діяльності, передбачає сформованість високого рівня креативності, що притаманно оперативникам інших спеціальних служб [7; 8].

Високий рівень розвитку пізнавальної сфери дає змогу оперативним співробітникам розвідувального органу адекватно до ситуації використовувати логічні засоби (операції визначення та класифікації, умовисновки, міркування, спростування, запитання тощо); розуміти багатозначне в пізнавальній ситуації; відстежувати матеріали з новою інформацією; більш повно фіксувати і враховувати зміни в значимій інформації; вибирати кращий варіант розв'язання пізнавального завдання або проблеми за умов неповної інформації або обмеженого часу на її осмислення.

До того ж, творче мислення відіграє важливу роль у реалізації здатності до рольової поведінки оперативного співробітника, пов'язаної з перевтіленням в ситуаціях легендування контактів з об'єктом оперативного інтересу. Адже здатність до рольової поведінки, як нами встановлено, належить до структури професійно важливих якостей оперативних співробітників розвідувального органу МОУ.

Цю здатність відносять до спеціальних професійних здібностей. На думку П.Я. Пригунова [9; 10], який досліджував діяльність оперативного складу кримінальної розвідки МВС, здатність до рольової поведінки разом з вольовими та комунікативними якостями є вирішальними в ситуаціях оперативного (агентурного) проникнення.

Здатність до рольового перевтілення,

вміння видавати себе за інших людей, безпомилково розігрувати ролі різних соціальних і професійних типів; мовна винахідливість; уміння швидко і достовірно пояснити критичність ситуацій іншій особі, прикривши свої істинні наміри; уміння виробляти власні методи розв'язання та виходу з проблемних ситуацій – ось ті складові, що зумовлюють успішність діяльності розвідника під час проведення оперативних заходів [11; 12].

Крім того, ряд дослідників [13; 14; 15] вважають, що для оперативника професійно важливими повинні бути навички психологічних прийомів роботи з агентурою (конфідентами) та розвиток здібностей, необхідних для їх залучення до оперативної роботи; навички та вміння з лайдіагностики (здатність виявляти неправду та відвертість; ознаки маніпулятивної поведінки різних осіб з метою її нейтралізації та використання в оперативних інтересах).

Отже, пізнавальна сфера оперативного співробітника розвідувального органу МОУ – це динамічна система, що забезпечує взаємодію всіх когнітивних структурних елементів його психіки (пізнавальних процесів, пізнавальних здібностей, пізнавальної діяльності) в процесі самопізнання та опанування світом в умовах професійної взаємодії з об'єктом оперативного інтересу та іншими джерелами оперативної інформації.

Своєрідність пізнавальної діяльності оперативників визначається особливостями та вимогами оперативно-розвідувальної роботи, саме вони надають їх пізнавальній сфері професійної спрямованості, що виявляється в переважному розвитку та структуруванні певних пізнавальних умінь.

Висновки

Психологічний аналіз професійної діяльності оперативного співробітника розвідувального органу МОУ, що проведений нами, дає підстави стверджувати, що найбільш значущими у професійному аспекті її компонентами є когнітивний і комунікативний.

Така специфіка діяльності зумовлює формування нових відносин особистості, відповідно й розвитку останньої в умовах її здійснення. До таких умов належать елементи стресу, ризику та непередбачуваності, жорсткий психологічний тиск з бо-

ку певних соціальних прошарків, робота оперативного складу в умовах соціально агресивного або незвичного середовища, приховування змісту та специфіки своєї професійної діяльності від оточення, у тому числі й найближчого.

Список використаних джерел

1. Качанов В.І. Напрями трансформації розвідки з урахуванням сучасної геополітичної обстановки / В.І. Качанов // Зб. наук. праць ; Спецвипуск. НДІ ГУР МОУ. – К., 2008. – С. 15-19.
2. Пилипчук В.Г. Проблеми дослідження новітньої історії органів безпеки та розвідки в контексті розвитку сектору безпеки України / В.Г. Пилипчук // Стратегічні пріоритети. – К., 2012. – № 3 (24). – С. 114-119.
3. Постанова Верховної Ради України «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» від 5 липня 2012 р. № 5086-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – С. 25-26.
4. Гвоздь В.І. Розвідувальний орган Міністерства оборони України у системі забезпечення національної безпеки України / В.І. Гвоздь // Стратегічна панорама. – К., 2009. – № 3. – С. 53-60.
5. Щодо етичних норм в діяльності розвідувальних органів України в сучасних умовах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/news/682.html>
6. Махлай О.М. Психолого-акмеологічний аспект розвитку пізнавальної сфери оперативних працівників Державної прикордонної служби України / О.М. Махлай, С.А. Чистяков // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (збірник наукових праць), № 11-12. – Одеса : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2005. – С. 167-173.
7. Махлай О.М. Роль пізнавальної сфери у підвищенні ефективності професійної діяльності оперативних працівників / О.М. Махлай // Боротьба з протиправною діяльністю на державному кордоні України : теорія, практика, проблеми взаємодії : Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (8 грудня 2005 р.), м. Хмельницький : Науково-практичне видання. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – С. 86-92.
8. Чанзан Т.В. Акмеологические факторы развития познавательной сферы оперативных сотрудников Федеральной Службы по экономическим и налоговым преступлениям : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Т.В. Чанзан / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2003. – 24 с.
9. Пригунов П.Я. Психологическое обеспечение специальных операций : ролевое поведение. Учебное пособие / П.Я. Пригунов. – Изд-во Европ. ун-та, 2000. – 303 с.
10. Пригунов П.Я. Психологическое обеспечение специальных операций: оперативное внедрение. Учебное пособие / П.Я. Пригунов. – Изд-во КНТ, 2006. – 472 с.
11. Шебаршин Л.В. Рука Москвы : Записки начальника советской разведки / Л.В. Шебаршин. – М. : Центр-100, 1992. – 351 с.
12. Абдуллаева Н.Д. Оперативное внедрение в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.Д. Абдуллаева / Байкальский гос. ун-тет экономики и права. – Иркутск., 2007. – 19 с.
13. Філіппов С.О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / С.О. Філіппов / Нац. академія Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 19 с.
14. Матеюк О.А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності : Монографія / О.А. Матеюк. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. – 278 с.
15. Сафін О.Д. Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України : Монографія / О.Д. Сафін, В.С. Сідак. – К. : НА СБУ, 2004. – 178 с.